

La redescoberta d'una catedral: La restauració monumental a la Seu Vella de Lleida

MERITXELL NIÑÀ JOVÉ
Universitat de Lleida

Resum:

L'eix d'aquest treball fa un recorregut per les principals actuacions de recuperació que s'han realitzat a l'antiga catedral medieval de Lleida, la Seu Vella, des de que van començar a principis del segle XX i fins a l'actualitat, i les contextualitza des d'un punt de vista essencialment històric.

Paraules clau:

Seu Vella, Lleida, Catedral, Història, Restauracions

Abstract:

The focus of this paper reviews the main recovery actions that have been done in the old medieval cathedral of Lleida, the Seu Vella, since the beginnings of the 20th century to the present day. The contents are contextualised essentially from an historical perspective.

Keywords:

Seu Vella; Lleida; Cathedral; History; Restorations

*Si la vista de un templo desierto, profanado y mutilado en muchas de sus partes llena de amargura tu corazón, saluda al pasar, ó viagero, las rojas paredes de la catedral antigua, y aléjale de Lérida conservando las ilusiones que aquella alta fábrica hizo nacer en tu espíritu. En mal hora la edificaron dentro el recinto de una fortaleza; y al ver su abandono, sus ventanas rotas, su interior convertido en cuartel y almacenes, y derribados los sepulcros, viénense á la imaginación las palabras del sublime profeta: los caminos están de luto, porque no hay quien venga á las solemnidades, todos sus puertas destruidas...*¹

Aquesta és la visió romàntica que ofereix el vuitcentista Pau Piferrer de la catedral vella de Lleida a la seva cèlebre obra *Recuerdos y bellezas de España*, que se situa a cavall entre la literatura de viatges, l'arqueologia i la història². Naturalment, l'espectre a què fa referència no té res a veure amb l'esplendor que manifesta a l'actualitat el monument i tampoc amb la que va exhibir a l'època medieval.

Una forma d'aproximació a l'estudi d'una catedral medieval com la de Lleida pot ser a través de conèixer, ja no el seu avenç constructiu, sinó l'evolució de les seves pèrdues i mutilacions, així com de les reconstruccions i restauracions, el que, en definitiva, conforma la trama de la seva història. La mirada a un monument, en tant que entitat viva que reflecteix allò que el temps ha modificat, és essencial per a entendre'l i, de fet, és la que li permet transformar-lo als nostres ulls en un veritable ens històric. O sigui, que el dota d'historicitat. Partint d'aquesta mirada, aquest treball té com objectius conèixer la història de la degradació i, sobretot, de les principals actuacions de recuperació que s'han realitzat a la Seu Vella de Lleida des de que van començar les primeres i tímides campanyes, a principis del segle XX, fins a l'actualitat, així com contextualitzar-les des d'un punt de vista essencialment històric, per bé que també patrimonial. D'aquesta manera, més que identificar totes les intervencions i tractar-les d'una forma descriptiva i documental, intentarem remetre als postulats teòrics que hi ha al seu rerefons, al dels restauradors, i conèixer des de quin punt de vista s'han abordat.

El conjunt catedralici de la Seu Vella de Lleida està integrat per quatre elements principals: l'església/catedral, el gran claustre que se situa als peus d'aquella, el campanar poligonal que dibuixa secularment l'*skyline* de la ciutat, localitzat a l'angle sud-est del conjunt i, finalment, l'antiga Canonja, annexa a la galeria nord del claustre, la qual també es coneix com la Casa d'Exercicis. Les cronologies de la construcció del conjunt ens situen, en primera instància, a la segona meitat del segle XII, quan es va edificar la Canonja, la qual es va ampliar als primers anys del segle XIII i va patir un sens fi de reformes i ampliacions posteriors fins al segle XVII³.

¹ P. PIFERRER i F. J. PARCERISA, *Recuerdos y bellezas de España, Principado de Cataluña*, Barcelona, 1839-1843, p. 316.

² El context cultural en què se situa l'obra i les seves implicacions intel·lectuals les ha explicat J. M. FRADERA, *Cultura nacional en una societat dividida. Patriotisme i cultura a Catalunya (1838-1868)*, Barcelona, 1992, pp. 34-47, mentre que el valor intrínsec de *Recuerdos y bellezas...* ha estat comentat en diverses ocasions per R. GRAU i M. LÓPEZ, "Les columnes romanes de Barcelona. Sensibilitat romàntica contra erudició il·lustrada. El fil d'Ariadna-I", a *L'Avenç. Revista d'història i cultura*, 87 (1985), pp. 78-84; "Pau Piferrer i Víctor Hugo: la llum no venia d'Alemanya", a *ibid.*, 89 (1986), pp. 70-73; "Sobre les trajectòries individuals. Lectures d'historiografia catalana-XI", a *ibid.*, 155 (1992), pp. 42-47 i "La formació nacional de Catalunya i l'art romànic: El mirall de totes les ortodòxies", a *ibid.*, 276 (2003), pp. 35-36.

³ I. GIL i I. LORÉS, "Edificis històrics de l'antiga casa d'exercicis", a *Revista d'Arqueologia de Ponent*, 9 (1999), pp. 291-324, van identificar la morfologia original del conjunt d'edificacions que conformen l'antiga Casa d'Exercicis, i en van establir la seva evolució constructiva.

Entre les dates més rellevants relatives a l'edifici catedralici hi ha l'any 1203⁴, quan se'n va iniciar la construcció, així com la de 1278, que fou quan el bisbe Guillem de Montcada el va dedicar⁵. A les dècades finals del segle XIII es deuria estar treballant en l'obra claustral, per bé que la primera referència documental directa data del 21 d'agost de 1317⁶. Durant el tres-cents també s'alçà la torre-campanar, el projecte de la qual sembla ser que fou paral·lel a l'obra del claustre⁷. Convé dir que a partir del primer terç del segle XIV la fàbrica original del temple es va començar a transformar mitjançant la instal·lació de capelles privades que van implicar una sèrie de modificacions en l'estructura original, especialment de la capçalera i la façana sud de l'església⁸.

LA DEGRADACIÓ DEL MONUMENT

Al llarg dels segles, aquest conjunt d'edificacions s'ha anat modificant en funció de les necessitats i dels usos, els quals no han estat només destinats a catedral. A conseqüència d'això, les adaptacions, a través de noves construccions i substitucions, o l'adveniment dels processos de degradació i de destrucció, així com les posteriors restauracions, han comportat transformacions importants en les seves estructures. Per tant, qualsevol intent d'aproximació al coneixement de *lo castell* ha de tenir en compte les funcions que ha desenvolupat i, naturalment, les intervencions que s'hi han portat a terme.

Tot i que tradicionalment s'ha considerat la Guerra de Successió (1701-1715) com l'inici de deteriorament del conjunt catedralici, en realitat, aquest va ser un fenomen gradual provocat per diferents conflictes bèl·lics anteriors i posteriors⁹. Per començar a explicar el procés ens hem de remuntar al segle XVII, en concret a la Guerra dels Segadors (1640-1652), quan ja va patir els primers estralls i el turó de la Seu es va començar a fortificar. D'això en tenim constància gràfica, per exemple, en un gravat datat de 1644 i atribuït al militar i enginyer francès Sebastien de Beaulieu, conservat a la Bibliothèque Nationale de París (Cabinet des Estampes), que mostra com el conjunt aleshores ja va sofrir danys produïts per les accions bèl·liques (FIG. 1). Però sembla ser que, efectivament, el pitjor setge que van haver de resistir les edificacions va ser el produït pel borbó Felip V, que l'any 1707 va assetjar la ciutat de Lleida i en va ocupar militarment el turó de la Seu. Allí hi va erigir un recinte

⁴ Segons indica una làpida que actualment es troba al que fou seu emplaçament original, al mur septentrional de l'absis major, I. G. BANGO, "La catedral de Lleida. De la actualització de una vieja tipologia templaria, conservadurismos y manierismos de su fábrica", a *Congrés de la Seu Vella de Lleida* (Actes del congrés celebrat a Lleida, 6-9 de març de 1991), Lleida, 1991, pp. 30-32.

⁵ L'esdeveniment es coneix per l'existència d'un text epigràfic comprès en una làpida commemorativa, avui desapareguda, que estava encastada a la part central del mur de la façana occidental, al costat de la porta principal, la transcripció i traducció de la qual la va transmetre J. TARRAGONA, "Inscripcions i làpides sepulcrales a la Seu Vella de Lleida", a *Ilerda*, 40 (1979), p. 310: *L'any del senyor 1278, el 31 d'octubre, el senyor Guillem de Montcada, 9è bisbe de Lleida, consagrà aquesta església i concedí 40 dies d'indulgència durant totes les octaves: i ordenà que la festa de la dedicació se celebrés sempre el dit diumenge després de la festa de sant Lluc.*

⁶ Quan el rei Jaume el Just li va concedir 6000 pedres de la seva pedrera de Gardeny La notícia l'apunta J. PLEYÁN, *Apuntes de historia de Lérida, ó sea compendiosa reseña de sus mas principales hechos desde la fundación de la ciudad hasta nuestros tiempos*, Lleida, 1873, p. 529, citada per F. ESPAÑOL, "El claustro gótico de la catedral de Lérida: forma i función", a *Der mittelalterliche Kreuzgang. Architektur, Funktion und Programm* (Ponències del simposi celebrat del 11 al 13 de juny de 1999 pel Kunsthistorisches Institut of the Universität Tübingen), Regensburg, 2004, p. 355.

⁷ F. ESPAÑOL, "El claustro gótico ...", 2004, p. 362.

⁸ Per conèixer amb més detall aquest procés de transformació es pot veure: M. MACIÀ, J. LL. RIBES, "La Seu Vella de Lleida", a *L'Art Gòtic a Catalunya / Arquitectura 1. Catedrals, monestirs i altres edificis religiosos*, Barcelona, 2002, pp. 356-370.

⁹ F. VILÀ, "Desfeta i recuperació de la Seu Vella", a *Congrés de la Seu Vella de Lleida* (Actes del congrés celebrat a Lleida, 6-9 de març de 1991), Lleida, 1991, p. 357.

FIG. 1. DETALL DEL GRAVAT ATRIBUÏT A SEBASTIEN DE BEAULIEU QUE MOSTRA LA BATALLA DE LA GUERRA DELS SEGADORS A LLEIDA, L'ANY 1644 (BIBLIOTECA DE LLETRES. LLEGAT ROMÀ SOL-CARME TORRES. SERVEI DE BIBLIOTECA I DOCUMENTACIÓ DE LA UNIVERSITAT DE LLEIDA)

fortificat, el *Castillo Principal*, i va convertir la catedral en caserna¹⁰, funció que va desenvolupar fins a l'any 1948. Aquest període és capital per explicar i entendre totes les restauracions que s'han portat a terme al monument durant el segle XX i fins a l'actualitat, així com l'aspecte que ofereix avui en dia. S'ha de posar l'èmfasi en què durant aquests gairebé dos segles i mig va canviar completament el seu entorn urbà, fins al punt que va desaparèixer el barri medieval de la Suda, que envoltava la catedral, i el conjunt es va segregar de la trama urbana de Lleida.

L'any 1725 ja es van fer intervencions d'urgència a la Seu per pal·liar els desperfectes produïts pels bombardejos borbònics i, poc després, l'any 1748, l'enginyer militar Miguel Marín, previ decret d'enderroc frustrat per part del monarca Felip V¹¹, hi va executar un reforç estructural, així com l'adequació dels edificis a la funció militar. El plànol d'aquesta reforma es conserva a l'Arxiu General de Simancas, per bé que ha estat publicat en diverses ocasions¹². Durant aquest procés es van traure els elements de culte i ornamentació que s'allotjaven a l'interior del temple (mobiliari, objectes litúrgics, etc.), es van compartimentar en dues plantes els espais de l'església (FIG. 2)¹³ i les galeries del claustre i es van practicar altres tipus de reformes, com ara obertures als murs del temple o el tapament dels finestrals del claustre, el que va causar nombrosos desperfectes en pintures i escultures arquitectòniques¹⁴. També es va aplicar un revestiment d'emblanquinat que cobria la part baixa dels murs de les naus fins a l'alçada dels capitells. Atesa la contundència d'aquestes intervencions, s'entén que el seu rastre no s'hagi esborrat encara totalment a l'actualitat, sinó

¹⁰ Aleshores s'eliminarà el culte de la catedral i es promourà l'erecció d'un nou temple catedralici, que fou consagrat l'any 1781. Sobre les primeres impressions que va causar la duplicitat de catedrals en viatges i erudits vegi's F. VILÀ, "El tema de les dues catedrals de Lleida, dada de viatge i tendència", a *Ilerda. Humanitats*, 48 (1990), pp. 45-49.

¹¹ F. VILÀ, "Les intervencions recuperatives a la Seu Vella de Lleida", a *Conservació del patrimoni monumental en la perspectiva del tercer mil·lenni. Restauració, ús i manteniment... nous criteris?* (Actes del simposi celebrat a Lleida, 6-8 març 1997), Lleida, 1999, pp. 87-88.

¹² J. M. MUÑOZ, "La Seu Vella de Lleida. Un recinte urbà medieval reconvertit en el segle XV", a *Congrés de la Seu Vella de Lleida* (Actes del congrés celebrat a Lleida, 6-9 de març de 1991), Lleida, 1991, fig. 2; F. VILÀ, "Desfeta i recuperació...", 1991, fig. 5; J. R. GONZÁLEZ *et al.*, *Visions de la Seu Vella. Recorregut antològic, escrit i gràfic, pel procés de recuperació del Castell de Lleida. Història de l'Associació Amics de la Seu Vella de Lleida (1972-1997)*, Lleida, 1998, p. 38.

¹³ D'aquesta compartimentació n'existeixen nombrosos testimonis gràfics. Un dels més amables és el gravat realitzat per F. J. PARCERISA per a l'obra *Recuerdos y bellezas...*

¹⁴ J. M. MUÑOZ, "La Seu Vella de Lleida...", 1991, p. 390.

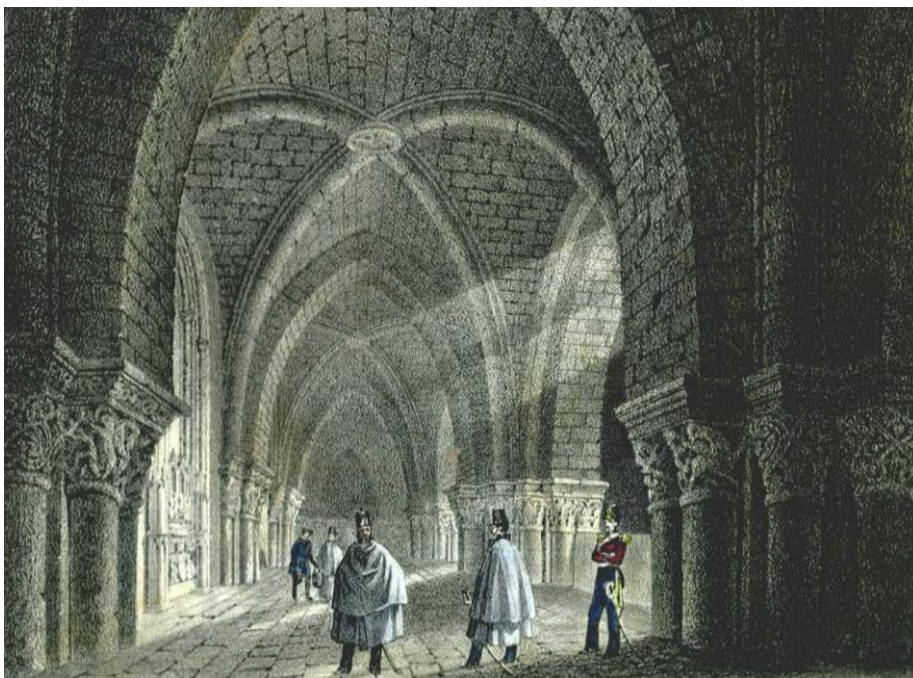

FIG. 2. GRAVAT QUE REFLECTEIX LA COMPARTIMENTACIÓ DE L'INTERIOR DEL TEMPLE EN PISOS (*Recuerdos y Bellezas de España. Principado de Cataluña*, 1839) (BIBLIOTECA DE LLETRES. LLEGAT ROMÀ SOL-CARME TORRES. SERVEI DE BIBLIOTECA I DOCUMENTACIÓ DE LA UNIVERSITAT DE LLEIDA)

que és present tant als paraments com als suports, els quals conserven abundants obertures resultat d'haver incorporat estructures i edificacions a sobre de les construccions medievals.

L'INICI DE LA RECUPERACIÓ. DE PRINCIPIS DEL SEGLE XX A L'ACABAMENT DE LA GUERRA CIVIL ESPANYOLA

La sensibilitat envers la recuperació del monument es va iniciar a finals del segle XIX. Entre 1892 i 1893 la Comissió de Monuments va sol·licitar diverses vegades la declaració de la Seu com a Monument Nacional, intent que van reiterar l'any 1910 diverses institucions catalanes (l'Associació d'Arquitectes, el Centre Excursionista, la Mancomunitat, així com diversos senadors i diputats). Però malgrat la insistència, la declaració no es va assolir fins a l'any 1918, a conseqüència de que, segons va aduir la Real Academia de San Fernando, s'havia extraviat l'expedient¹⁵. En els dictàmens preceptius per a la tramitació de l'expedient, el restaurador Vicente Lampérez Romea, considerat precursor de les idees promogudes per Viollet-le-Duc a l'Estat espanyol¹⁶, féu una memòria de la catedral en la que conclouia:

No ha de extrañar, pues, que esta Real Academia, que en toda ocasión defendió los monumentos amenazados de peligros mil veces menores, clame hoy, con voz potente y dolorida, pidiendo, no sólo la declaración de «monumento nacional» para la Catedral vieja de Lérida, sino su liberación del

¹⁵ J. GANAU, *La protección de los monumentos arquitectónicos en España y Cataluña 1844-1936. Legislación, organización, inventario*, Lleida, 1998, p. 54.

¹⁶ Sobre les seves doctrines i la seva figura com a teòric de la restauració: E. CARRERO, "Restauración monumental y opinión pública. Vicente Lampérez en los claustros de la catedral de Burgos", a *Locus Amoenus*, 3 (1997), esp. notes 7 i 8.

*fuero militar y de las leyes polémicas, innecesarias ya en el inútil castillo; y la desaparición del absurdo cuartel que ocupa sus naves*¹⁷.

Però malgrat aquest canvi d'estatus i les demandes ciutadanes, la rehabilitació va romandre aturada perquè no fou factible emplaçar immediatament l'exèrcit a d'altres indrets. En realitat, és lògic copsar en el rerefons d'aquesta tardança la resistència dels militars, que continuarien ocupant el monument fins a l'any 1948, com hem dit abans.

A mitjans de la dècada de 1920 les opinions de particulars i institucions envers el monument queden recollides a la premsa local mitjançant col·laboracions d'arquitectes, crítics, historiadors, etc. Així, quan l'any 1925, Josep Oriol Combelles, enginyer i comandant militar amb destinació a la caserna de Lleida –aleshores seu la Comandància d'Obres Reserva i Parc d'Enginyers de la IV Regió Militar–, va iniciar una restauració amb què pretenia netejar les cobertes de la catedral i posar al descobert els calats dels finestrals del claustre, els erudits lleidatans el van criticar tant –acusant-lo, entre altres coses, de no tenir suficient formació historico-arqueològica¹⁸– que les tasques es van haver d'aturar. L'activitat que havia portat a terme, Combelles la va documentar fotogràficament i amb el material que va reunir va muntar una exposició a l'Ateneu Lleidatà (1927)¹⁹. A principis dels anys trenta va prosseguir la reivindicació de la recuperació de la Seu, fet que es constata als periòdics locals, els quals expliciten les accions de certes organitzacions per accelerar els processos, així com dades dels ajuts i subvencions i, en definitiva, dels projectes a realitzar²⁰. En contrast amb això, la segona part d'aquella dècada, en que es va esdevenir la guerra civil espanyola va ser un parèntesi en què qualsevol activitat va restar paralyzada²¹.

ÈPOCA FRANQUISTA

Després de la guerra, la Seu va passar a dependre del Servicio de Conservación de Monumentos (Defensa del Patrimonio Artístico Nacional), però la restauració programàtica de l'edifici no es va començar fins a l'any 1948, quan els militars van abandonar-lo definitivament. El complex d'edificacions que va quedar no era un conjunt catedralici com a tal, sinó un recinte amb un quarter a l'interior que es trobava en un avançat estat de degradació. Aleshores es van portar a terme una sèrie d'operacions destinades a recompondre el monument i a minorar les evidències de l'època militar, així com a restituir allò que faltava²². Un esdeveniment a tenir en compte és que el gener de 1942 es va constituir un Patronat que va tramitar el reconeixement del manteniment de la propietat del campanar per part del

¹⁷ V. LAMPÉREZ, “La catedral vieja de Lérida”, a *Boletín de la Real Academia de la Historia*, tom 72, quadern 6 (1918), p. 480.

¹⁸ La polèmica queda reflectida a través de fotos, explicacions, dibuixos, etc. a la publicació *Lleida*, 27, 25 de maig de 1926, pp. 59 i 112-113, 10 de novembre de 1927, pp. 16-18.

¹⁹ Actualment aquest llegat es troba a l'arxiu fotogràfic de l'Institut d'Estudis Ilerdencs; està format per 54 plaques de vidre negatives amb imatges del procés d'obertura de dos finestrals del claustre, vistes generals del claustre amb les edificacions superposades, vistes interiors de la catedral, dels seus capitells i d'altres imatges de la Seu Vella. També va començar un inventari fotogràfic dels elements escultòrics que hi havia dispersos per la caserna, J. I. RODRÍGUEZ i M. ECHAUZ, “El fons de plaques de vidre de l'IEI”, a *La Imatge i la recerca històrica. Ponències i comunicacions* (II Jornades Antoni Varés), Girona, 1992, pp. 178-183.

²⁰ Algunes d'aquestes campanyes les recullen J. R. GONZÁLEZ *et al.*, a *Visions de la Seu Vella...*, 1998, p. 141.

²¹ En contrast amb el que es podria imaginar, per ser un edifici de caràcter militar, la catedral no va patir greus desperfectes durant la guerra de 1936-1939. Vegi's de nou J. R. GONZÁLEZ *et al.*, a *Visions de la Seu Vella...*, 1998, pp. 143-159.

²² A l'Archivo Central del Ministerio de Cultura es conserven alguns dels projectes realitzats per a la Seu Vella entre 1940 i 1978. La relació dels documents es pot consultar a *Fuentes documentales para el estudio de la restauración de monumentos en España*, Madrid, 1989, p. 427.

capítol²³ i se'l va posar en coneixement de diferents projectes d'acabament de la torre que es portaven a terme i que havia elaborat Cèsar Martinell²⁴, en tant que arquitecte conservador de monuments del Servicio de Defensa del Patrimonio.

Indubtablement, un dels restauradors que ha deixat més empremta en la recuperació i en l'aspecte actual de la Seu Vella fou l'arquitecte de l'Estat Alejandro Ferrant, el qual es va fer càrrec de la restauració del temple com a màxim responsable de la que es coneixia com la “quarta zona” de Defensa del Patrimonio Artístico Nacional (Catalunya, Llevant i Balears)²⁵, càrrec que va ocupar entre 1942 i 1975, per bé que les seves actuacions al temple es van iniciar a l'any 1948. Ferrant, havia iniciat la seva labor l'any 1929 per iniciativa de l'historiador granadí Manuel Gómez-Moreno, que el va integrar en la generació pionera d'arquitectes restauradors hispànics. Abans de la guerra civil espanyola, havia estat arquitecte restaurador de la primera zona monumental però, un cop finalitzada, va ser depurat per la seva defensa del patrimoni artístic a la desfeta de la República. Aleshores el règim el va substituir per Luis Menéndez-Pidal i li va assignar la quarta zona.

La formació de Ferrant va estar marcada per una manera d'acostar-se als edificis que va desenvolupar al costat de Gómez-Moreno, el qual va impulsar la renovació metodològica de l'estudi de la història de l'arquitectura i va contribuir a aplicar-la a la restauració monumental. Durant aquesta etapa, l'arquitecte-restaurador va portar a terme diferents tipus d'intervencions basades en l'estudi previ dels monuments, el seu coneixement i la intervenció mínima. Va combinar solucions pròpies de la restauració estilística (per exemple la compleció de fàbriques sense assenyalar les interpolacions de la restauració) amb altres de la restauració més renovadora (consolidació, alliberament, etc.) i també va utilitzar materials moderns per a resoldre problemes estructurals. Per tot plegat, Ferrant es considera un pioner en la implantació de la teoria moderna de la restauració a l'Estat espanyol²⁶.

Quan l'arquitecte va desenvolupar la seva tasca a la quarta zona, com a delegat de la Dirección General de Bellas Artes, el context polític i ideològic era ben diferent al dels seus anys de formació. L'Estat franquista afrontava aleshores les reconstruccions i restauracions de postguerra, les quals, cal no oblidar-ho, s'instrumentalitzaven com a recurs propagandístic. Era valorada especialment l'arquitectura religiosa i, naturalment, l'ideari del règim va influir en l'elecció dels monuments a restaurar²⁷. En aquest sentit, cal fer notar que els edificis intervinguts per Alejandro Ferrant durant el primer franquisme foren, en la seva gran majoria, religiosos: esglésies, catedrals, convents i monestirs, amb una clara preferència pels d'estil romànic i gòtic²⁸.

²³ Segons explica I. LORÉS, “Estudi històric. Apunts d'història de l'art sobre la Seu Vella”, a *Pla Director de la Seu Vella de Lleida*, Inèdit, 1993, pp. 53-54, el campanar era l'única part del conjunt de la seva propietat; la resta era del Ministerio del Ejército.

²⁴ F. X. MINGORANCE, “Las intervenciones en el patrimonio de César Martinell i Brunet, arquitecto conservador de monumentos del Servicio de Defensa del Patrimonio Artístico Nacional”, a *Arte e identidades culturales* (Actas del XII Congreso Nacional del Comité Español de Historia del Arte. Homenaje a D. Carlos Cid Priego), Oviedo, 1998, pp. 502-504.

²⁵ M. P. GARCÍA, “La labor del arquitecto Alejandro Ferrant Vázquez en Cataluña durante el primer franquismo”, a *Restaurando la memoria: España e Italia ante la recuperación monumental de posguerra*, Gijón, 2010, pp. 67-92, esp. pp. 67-71.

²⁶ Una extensa anàlisi de la metodologia que seguia, segons el mètode del Centro de Estudios Históricos a: M. P. GARCÍA, “Alejandro Ferrant y Manuel Gómez-Moreno: aplicación del método científico del CEH a la restauración monumental”, a *Loggia. Arquitectura & Restauración*, 21 (2008), pp. 8-25.

²⁷ Sobre aquestes qüestions vegi's J. Javier RIVERA, “Consideración y fortuna del patrimonio tras la guerra civil. Destrucción y reconstrucción del patrimonio histórico”, a *Bajo el signo de la victoria: la conservación del patrimonio durante el primer franquismo (1936-1958)*, València, 2008, pp. 85-110.

²⁸ L. CORTÉS *et al.*, “Alejandro Ferrant. Arquitecto conservador de la IV zona (Balears, Cataluña y Valencia)”, a *Bajo el signo de la victoria: la conservación del patrimonio durante el primer franquismo (1936-1958)*, València, 2008, p. 223.

Aquelles condicions van afavorir un retrocés cap a teories del segle XIX: es va rebutjar la restauració científica i es va substituir per l'individualisme dels professionals; es va donar, així mateix, una tendència cap l'intervencionisme en detriment de la mínima intervenció i es va afavorir una restauració estètica i estilística. Però l'etapa en què Ferrant va portar a terme la seva tasca a Catalunya i a Lleida ja era un professional experimentat. Malgrat les transformacions imposades per les circumstàncies, va mantenir el seus principis d'actuació, per exemple, elaborant planimetries en què hi consten les zones en les que s'havia d'intervenir o fent un ús sistemàtic de la fotografia com document de les intervencions.

No obstant això, cal contextualitzar bé les actuacions portades a terme per Ferrant. Com a la resta de monuments que va restaurar, a la nostra catedral hi ha fer prevaldre un dels principis que van guiar les seves actuacions: el de buscar una unitat basada en l'estadi més rellevant en l'evolució dels edificis –sense caure en la depuració total– que a la Seu Vella era, és clar, la fase medieval. L'obra de Ferrant a la catedral ilerdenca va quedar perfectament documentada gràcies a les memòries de restauració que va elaborar, algunes de les quals formen part del llegat de l'arxiu professional del restaurador que conserva la Biblioteca Valenciana. La metodologia que va regir la seva intervenció a la Seu Vella també la coneixem per altres fonts, com ara una entrevista publicada a la revista *Acento*, en la qual explicava que *No se pone nada nuevo, en eso yo personalmente, soy muy purista; no colocamos una piedra, un capitel, una ménsula, no hacemos un friso, sin que no estemos en la seguridad de que existía*²⁹.

El dia 19 d'abril de 1948 el Ministerio del Ejército va cedir el monument al Ministerio de Educación Nacional, sota la supervisió de la Dirección General de Bellas Artes³⁰. L'endemà aquest en va traspasar l'ús a la Diòcesi de Lleida³¹. Una vegada fet el desallotjament militar, al juliol d'aquell 1948 es van iniciar les tasques de restauració a càrrec de la Dirección General de Bellas Artes i liderades per Ferrant³². Sense cap mena de dubte, la catedral vella de Lleida és una de les obres emblemàtiques del període postbèl·lic del restaurador, de la que en va arribar a afirmar que era *difícil encontrar entre todos los Monumentos españoles otro que haya sido más maltratado*³³. Ens podem fer una idea de l'estat en què es va trobar a l'edifici amb el següent fragment:

Al habilitar este Templo para alojamiento de fuerzas militares se construyó en el interior de sus tres naves y capillas y en las alas del Claustro, un piso intermedio, elevando muros y tabiques que formaron los dormitorios, dependencias, almacenes y servicios, siendo comunicados por diversas escaleras. A su exterior se adosaron otras edificaciones complementarias que sin el menor respeto, ocultaron la belleza de sus Fachadas. Esta afrentosa transformación llevó consigo infinitos destrozos. Para el empotramiento de vigas, trabazón de muros de piedra y ladrillo, colocación de tuberías y salidas de humos, se abrieron mechinales, se hicieron rozas y taladros, que acribillaron los muros del edificio. Las galerías del Claustro, como sus

²⁹ J. BARAHONA, "Prosiguen a buen ritmo las obras de la Seo", *Acento* (6 d'abril de 1957), p. 8.

³⁰ Sobre el marc administratiu en relació amb la conservació del patrimoni arquitectònic entre finals de la guerra civil i la dècada de 1970, vegi's Alfonso MUÑOZ, *La Conservación del patrimonio arquitectónico español*, Madrid, Ministerio de Cultura, 1989, pp. 43-45.

³¹ *Boletín Oficial del Obispado de Lérida*, tom 53, 25 de maig de 1948.

³² Al seu equip hi havia l'aparellador Joan Benavent i Severino Gómez coordinant els treballs dels picapedrers vinguts de Galícia, els quals foren coneguts amb els sobrenoms de els "gallegos" o els "canteiros". Sobre les tasques que van realitzar es pot veure: F. VILÀ, "Les intervencions recuperatives...", 1997, p. 92 i també J. R. GONZÁLEZ *et al.*, a *Visions de la Seu Vella...*, 1998, p. 229.

³³ L. CORTÉS *et al.*, "Alejandro Ferrant...", 2008, p. 236.

*ventanales y algunos de la Iglesia, fueron tapiados quedando embutidas sus tracerías. En cuantos lugares fue preciso, se abrieron huecos de iluminación, a veces haciendo desaparecer los relieves del tímpano de una portada. Queriendo dar sensación de limpieza fueron embadurnados de callos paramentos interiores de los muros, los arcos y bóvedas, los capiteles y las tracerías de los ventanales. Año tras año se acumularon las capas de cal de tal manera que la escultura de muchos de los elementos decorativos se fundieron sus contornos, perdiéndose la forma y detalles característicos de su estilo. Como contraste de este encalado quedan otros lugares ennegrecidos por el hollín*³⁴.

La intervenció inicial de l'arquitecte només va consistir en la neteja de calç de les ales sud i oest del claustre. Malgrat que va trobar la traceria gòtica dels finestrals, Ferrant en va ajornar la restauració per a dedicar-se al temple, car era primordial per al restabliment del culte. L'any 1949 es va prosseguir amb l'enderroc dels envans i pisos que dividien l'espai interior, el que va propiciar un canvi d'aparença total de l'edifici; també es va eliminar un revestiment emblanquinat que cobria la part baixa dels murs de les naus fins a l'alçada dels capitells, així com en portar a terme la consolidació de components fonamentals i la reparació de cobertes. El restaurador ho va explicar, a la revista *Ciudad*, amb aquestes paraules:

*Entonces pudo acometerse sistemáticamente la tarea de la limpieza de cal que tímidamente habíamos ensayado. Nuestro primer gozo fue la contemplación desde cerca, de los maravillosos capiteles de las columnas de la Iglesia, libres ya del embadurnamiento que ocultaba sus deliciosas esculturas. Esta primera etapa se dedicó, al propio tiempo, a la destrucción de los arcos de piedra, muros y pilares de ladrillo y madera que servían para sustentar los pisos, escaleras, etc., que se habían construido dentro de la Iglesia y del Claustro*³⁵.

Seguint la metodologia de documentació de les restauracions que portava a terme, Ferrant va fotografiar tot el procés d'intervenció al temple. Aquestes imatges, així com les de diversos monuments de l'Estat que va restaurar, es troben avui a l'arxiu de la demarcació de Lleida del Col·legi d'Arquitectes de Catalunya (COAC), que conté un fons de més de 24.000 fotografies, amb una cronologia que va de 1932 a 1976.

Després d'aquelles actuacions inicials, la principal intervenció al conjunt ilderenc durant la dècada de 1950 es va centrar al claustre i també va estar regida per la voluntat de recobrar la imatge que havia tingut abans que el monument fos una caserna, per tant, de retornar-li la imatge gòtica que havia perdut. Entre 1951 i 1952 es va realitzar la restauració de tres finestrals. Després s'efectuàrien dues intervencions més en les quals hi apareix la participació de l'organisme Regiones Devastadas. L'any 1952 es va iniciar la construcció de la Casa d'Exercicis on hi havia els edificis medievals de Santa Maria l'Antiga, la Pia Almoina, la Sala Capitular i la resta de dependències de la Canonja, que com sabem eren adossades a la galeria nord del claustre i que van ser cedits a la diòcesi.

Sembla ser que les obres d'adequació d'aquesta part del conjunt, dirigides per l'arquitecte diocesà José Rodríguez Mijares, no van comptar amb la prèvia aprovació del projecte per part de la Dirección General de Bellas Artes, com es dedueix d'una carta que Ferrant escriu al

³⁴ L. CORTÉS *et al.*, "Alejandro Ferrant...", 2008, p. 237.

³⁵ A. FERRANT, "Sobre la restauración de la vieja Seo de Lérida", a *Ciudad. Cuadernos de Divulgación Cultural Leridana*, maig de 1956, pp. 60-61.

responsable reclamant-li el projecte³⁶. Segons Frederic Vilà, la Casa d'Exercicis, que va ser inaugurada l'any 1954 atenent un projecte “de formulació vagament neomedieval” de Mijares, és la realització menys afortunada del conjunt³⁷. L'any 1959, Ferrant va portar a terme les seves últimes actuacions directes a la Seu Vella, que foren la restauració de cobertes de l'absis central, la reconstrucció del temple de sortida a l'angle del braç nord del creuer i nau central³⁸.

La participació de l'organisme *Regiones Devastadas*³⁹ a les restauracions del monument es va centrar al claustre i va començar al novembre de l'any 1954, amb un equip sota la direcció executiva de l'arquitecte Francisco Clavera Armenteros⁴⁰ i la supervisió de Ferrant, que seguia essent el màxim responsable de les actuacions. La primera intervenció (1954-1956) va consistir, segons el mateix Francisco Clavera, en:

*la realización de un proyecto redactado por el citado señor Ferrant, que abarcaba la restauración de otros siete ventanales, a saber: los dos extremos que con los tres reconstruidos completaban el conjunto principal; los tres que por estar al frente de aquéllos cinco, dejarían acabado este lado del claustro, más importante; el central del ala Norte y el lateral derecho de Poniente*⁴¹.

Efectivament, Ferrant pretenia la reconstrucció de finestrals de la galeria sud, la que mira a la ciutat, en la qual, per les constatacions que havia realitzat:

*se deduce que en la mayor parte quedan elementos más que suficientes para la restauración de sus trazados. Consérvese en todos, menos tres, dos o más de las columnitas en que apoyan éstos. Buen número de sus bellísimos capiteles, bastantes fustes y basas, y sobre todo la huella donde éstas encajaban, lo que nos dará la situación y número de columnas que, a cada ventanal corresponde, y que servirá de norma para que con los restos que quedan de pie y los que aparecieran embutidos en los muros de cierre, podemos conseguir su reconstitución*⁴².

Així, el caràcter geomètric de les restes dels calats que decoraven les arcades del claustre, que anaven apareixent entre els murs que cegaven els finestrals, va propiciar que se'n reconstruís el traçat original. Ens trobem, per tant, i seguint amb el tema de les directrius que es venien portat a terme, davant d'una actuació en què es prioritzava la restauració en estil. Després d'aquesta, hi va haver una segona intervenció (1957-1959) per part de *Regiones* que també es va efectuar al claustre i en la qual es van restaurar les set arcades restants. Per una altra part, tot i que no es va arribar a materialitzar, en aquesta època va existir la intenció de restaurar l'escultura del temple, tal com es desprèn del testimoni d'un funcionari de *Regiones Devastadas*:

Regiones Devastadas, si bé tenia la il·lusió i el compromís de reconstruir el claustre, seguir amb la nau central i després la torre-campanar, no pogué fer res més que el primer propòsit, ja que la Direcció General de Regiones

³⁶ I. GIL i I. LORÉS, “Edificis històrics de l'antiga casa d'exercicis”, a *Revista d'Arqueologia de Ponent*, 9 (1999), p. 320.

³⁷ F. VILÀ, “Desfeta i recuperació...”, 1991, p. 365.

³⁸ L. CORTÉS *et al.*, “Alejandro Ferrant...”, 2008, p. 241.

³⁹ Sobre aquest organisme, A. MUÑOZ, *La Conservación del patrimonio arquitectónico español*, Madrid, 1989, pp. 120-124.

⁴⁰ F. VILÀ *et al.*, *Francisco Clavera i Armenteros*, Lleida, 1991, pp. 21 i 27-29.

⁴¹ F. CLAVERA, “Aportaciones de ‘Regiones Devastadas’ en la restauración de nuestra Seo Vieja”, a *Ciudad. Cuadernos de Divulgación Cultural Leridana*, Lleida, 1956, p. 64.

⁴² L. CORTÉS *et al.*, “Alejandro Ferrant...”, 2008, p. 240.

*Devastadas deixaria d'existir i solament serien incorporades algunes de les seves funcions al nou Ministerio de la Vivienda*⁴³.

Així, podem afirmar, d'una banda, que la restauració del claustre és la part més atribuïble a l'organisme Regiones Devastadas, mentre que les intervencions de l'interior del temple corresponen principalment a la Dirección de Bellas Artes. D'altra banda, és interessant fixar-se amb el tractament que s'ha tingut envers l'escultura en les restauracions efectuades fins aquest moment: la part en què l'escultura està més refeta és, indubtablement, el claustre, que fou objecte de notables reconstruccions, mentre que la de l'interior del temple sembla que no ha patit restitucions o reconstruccions. Això es fa evident també pel fet que existeixen peces, principalment capitells, que presenten mutilacions importants.

L'any 1962 es va fer càrrec de la restauració de la Seu Vella la Dirección General de Arquitectura y Vivienda del Ministerio de obras Públicas y Urbanismo, a través de la Sección de Ciudades de Interés Artístico Nacional. La direcció va recaure en Francisco Pons-Sorolla⁴⁴, encara sota la supervisió de Ferrant, que continuava sent-ne el màxim responsable. El primer projecte de Pons-Sorolla es va portar a terme entre 1962 i 1965 i va consistir en una primera fase d'adequació dels accessos en què es van recuperar els nivells originals que envoltaven el temple i la restauració de les capelles gòtiques de la façana sud (de Requesens i de Sescomes), que va abastar paviments, contraforts, ràfecs, gàrgoles, voltes i finestrals. En la redacció del projecte, el restaurador constata que l'estat de conservació no era gens idoni, ja que existien restes d'estructures militars, hi havia motlures destrossades i finestrals amb traceries trencades i la pedra s'estava descomposant, un fet davant del qual Pons-Sorolla va proposar una renovació dels materials petris respectant el que fos possible i reposant elements amb fidelitat a les restes conservades⁴⁵.

El següent projecte de l'arquitecte (1967-1969) es va dedicar a la restauració exterior de l'absis major i de les capelles del costat sud de la capçalera (les de Montcada i Colom)⁴⁶. Aquí Pons-Sorolla subratlla la voluntat que es repeteixin les fórmules preexistents i que quan els motius escultòrics de capitells i arquivoltes siguin desconeguts, l'actuació es limiti al desbastat del volum general sense inventar cap motiu⁴⁷.

La primera intervenció de la dècada de 1970⁴⁸ representa la segona fase del projecte desenvolupat entre 1962 i 1965. Entre altres coses, va permetre trobar una arcada de l'antic Palau Episcopal medieval –que es va deixar *in situ*– al baluard de la Reina (situat al sector sud-est de la fortificació). L'arquitecte també va realitzar les restauracions de les cobertes de l'església i del claustre entre els anys 1972 i 1975. Altres reformes importants d'aquest moment foren el tancament amb alabastre dels finestrals del cimbori i de l'absis major i la pavimentació de la capçalera i del creuer. El projecte successiu del mateix restaurador completaria la pavimentació del temple i del claustre⁴⁹. Finalment, Pons-Sorolla va portar a terme una obra amb què va reforçar l'estructura de la torre i en va recuperar els finestrals del pis de les campanes⁵⁰.

⁴³ J. R. GONZÁLEZ *et al.*, a *Visions de la Seu Vella...*, 1998, p. 228.

⁴⁴ J. M. PONS, "La restauració de la Seu Vella: 1962-1979", a *Congrés de la Seu Vella de Lleida* (Actes del congrés celebrat a Lleida, 6-9 de març de 1991), Lleida, 1991, pp. 397-399.

⁴⁵ J. M. PONS, "La restauració de la Seu Vella...", 1991, p. 397.

⁴⁶ [Sense nom], "Nuevas mejoras en la Seo", a *Ciudad. Cuadernos de Divulgación Cultural Leridana*, 20 (1968), p. 46.

⁴⁷ J. M. PONS, "La restauració de la Seu Vella...", 1991, p. 397.

⁴⁸ *Proyecto de consolidación y restauración del acceso a la Seo Antigua*, executat entre 1972 i 1975, citat per J. M. PONS.

⁴⁹ *Reposición de pavimentos y restauraciones*, 1976-1979, citat per J. M. PONS.

⁵⁰ *Proyecto de Consolidación y Restauraciones en la Torre y Acceso al Claustro*, 1978-1979, citat per J. M. PONS.

L'impacte de les campanyes realitzades per aquest arquitecte han estat valorades per Frederic Vilà, el qual entén que mostren un resultat confús i desigual. Vilà qualifica el restaurador Pons-Sorolla de poc racional, malgrat que l'arquitecte va compartir escola amb Ferrant:

Pel que fa als etils personals, dins d'aquest parentiu comú, caldrà distingir Ferrant de Pons, ja que el primer es va manifestar més tradicional i caut, i el segon, més versàtil i llançat. Efectivament, en les intervencions de Pons s'aprecia una varietat de materials i tècniques que, juntament amb la introducció de noves tipologies per la resolució de problemes funcionals –com l'adaptació a les reformes litúrgiques–, podien haver arribat a produir una certa sensació confosa⁵¹.

En síntesi, es pot afirmar que a l'etapa de restauracions tant de Ferrant com de Pons-Sorolla es va seguir una actuació reconstructora, sempre privilegiant les etapes romànica i gòtica, car és evident que totes les obres van anar encaminades a transformar el monument de caserna a un altre cop catedral medieval. En qualsevol cas, però, sembla que no hi havia unes directrius generals clarament marcades, ja que, per una banda, Ferrant reconstrueix completament algunes de les traceries, mentre que, per l'altra, Pons-Sorolla sembla que es va servir del criteri de distingir entre les parts originals i les refetes, actuació que, a diferència de l'anterior, estava d'acord amb les recomanacions internacionals de la carta d'Atenes (1931) i la Carta de Venècia (1964), que condemnaven les reintegracions en estil, les repristinacions, etc. i assentaven una base d'actuació segons la qual, quan fos inevitable, les llacunes s'omplissin amb arquitectura sense estil i materials que poguessin ser distingits.

DE LA FIDEL FRANQUISME A L'ACTUALITAT

L'activitat restauradora a la catedral vella de Lleida a la dècada de 1980 no fou intensa. Cal tenir present que l'any 1981 es va produir el traspàs de les competències en matèria de cultura a la Generalitat de Catalunya, la qual va assolir plena capacitat d'actuació sobre el patrimoni arquitectònic. Un cop transferida també la titularitat del temple ilerdenc –i per tant el càrrec de la seva recuperació–, es va constituir un nou patronat (1982). Els treballs es van ajustar llavors a l'acabament de la façana occidental del claustre, la dels Apòstols, amb un projecte de l'arquitecte Jaume Fresquet, dels Serveis Territorials de Cultura de la Generalitat.

Una de les majors fites de la història recent per a la recuperació del monument ha estat l'aprovació, per part de la Direcció General de Patrimoni Cultural de la Generalitat, el Pla Director de la Seu Vella (1993), un document inèdit⁵² elaborat pels arquitectes Jaume Fresquet i Enric Solsona, i amb la coparticipació d'Immaculada Lorés, que va realitzar la part corresponent a l'estudi històric i artístic. Aquest Pla pretenia ser una eina de coneixement global del monument i proposar un marc d'actuacions que permetessin la seva revaloració patrimonial, així com donar resposta a les necessitats de restauració. Amb aquest horitzó, marcava nou fases específiques per a recuperar l'esplendor de l'edifici, les quals s'agrupaven en, d'una banda, intervencions de restauració, a les que ens referirem a continuació, i, de

⁵¹ F. VILÀ, "Les intervencions recuperatives...", 1997, p. 95.

⁵² Però del que se n'han publicat alguns articles que n'expliquen les línies d'actuació: I. LORÉS i J. FRESQUET, "La Recuperació dels valors històrics en la intervenció en una catedral medieval. El Pla Director de la Seu Vella de Lleida", a *Lambard. Estudis d'Art Medieval*, 8 (1995), pp. 99-111 i J. FRESQUET *et al.*, "El Plan Director de la «Seu Vella» de Lleida", a *Ars sacra: Revista de patrimonio cultural, archivos, artes plásticas, arquitectura, museos y música*, 16 (2000), pp. 56-68.

l'altra, intervencions de nova arquitectura, que serien les de caràcter museogràfic i les destinades a la configuració, a llarg termini, de l'antiga Canonja (la Casa d'Exercicis espirituals), com a centre d'equipaments i serveis i punt d'acollida de visitants al conjunt.

Les propostes que marca el Pla Director ajuden a entendre les claus de les intervencions realitzades des que aquest es va posar en pràctica fins a l'actualitat, propostes que, en síntesi, s'orienten a la identificació i respecte de les produccions arquitectòniques antigues i singulars de l'edifici. Dit d'una manera més concreta, els autors del Pla apunten que aquestes haurien de consistir en revalorar els elements que configurarien el reconeixement general del conjunt, així com a corregir les solucions adoptades en els processos de restauració ja efectuats i el tractament de patologies⁵³. Les intervencions tendrien a recuperar una imatge homogènia del monument en el sentit que, per exemple, les refaccions dels paraments tindrien un cromatisme que les unifiqués, però que es poguessin percebre i distingir⁵⁴.

Cal puntualitzar que, dins de tot aquest context, aquell 1993, i com a resultat del traspàs de competències, el Parlament català va promulgar la Llei de Patrimoni de Catalunya, la qual assenyala algunes orientacions generals sobre els criteris d'intervenció en els Béns Culturals d'Interès Nacional o BCIN (Art. 35.1) i que, en definitiva, són també els que han regit les intervencions al nostre monument, el qual resta protegit sota aquesta categoria. Aquestes directrius, que coincideixen en allò substancial amb la llei estatal i amb la tendència actual de la legislació internacional, expressen, entre altres aspectes, que es permet l'ús d'elements, tècniques i materials contemporanis per a la millor adaptació del bé al seu ús i per a valorar determinats elements o èpoques; es desaconsella, així mateix, fer addicions que falsegin l'autenticitat històrica, així com eliminar parts del bé, excepte en el cas que l'eliminació en permeti una millor interpretació històrica.

Retornant al Pla Director, aquest preveia la seva total execució en els deu anys següents. Val a dir, però, que el termini previst no va ser acomplert i, més de deu anys després de la seva aprovació, tan sols se n'havia executat en un 20%⁵⁵. Algunes de les principals actuacions realitzades des d'aquell 1993 les esbossem a continuació, adoptant com a fonts d'obtenció de dades, per una banda, els projectes de restauració del monument conservats a la Secció de Restauració del Patrimoni Arquitectònic (Direcció General del Patrimoni Cultural), així com la premsa local⁵⁶.

El primer projecte d'intervenció emmarcat en el *Pla* i, al mateix temps, un dels més vistosos, va ser la consolidació i l'adequació com a nou accés al temple de la Porta dels Fillols⁵⁷. Aquesta actuació, desenvolupada entre novembre de 1997 i juliol de 2000⁵⁸, comprenia la demolició de l'escalinata del davant de la porta per a construir-ne una de més rebaixada; també preveia la reparació de la capella de Sant Joan (el petit ambient de planta quadrangular annex a la porta dels Fillols per la part oest), que aleshores estava apuntalada, i l'adequació de la capella gòtica de Jesús o de Sescomes (annexa a la porta per la part oest, per sota de la de Sant Joan) com a espai provisional d'acollida de visitants, a l'espera que la Canonja acomplís aquesta funció.

⁵³ FRESQUET *et al.*, *Pla Director de la Seu Vella de Lleida*, inèdit, 1993, p. 229.

⁵⁴ FRESQUET *et al.*, *Pla Director...*, p. 230.

⁵⁵ *Diari Segre*, 1 de novembre de 2004, p. 3.

⁵⁶ En concret el diari *Segre*, el de més tirada a les terres de Ponent i que ofereix un seguiment detallat del procés.

⁵⁷ *Diari Segre*, 8 de juliol de 1997, p. 3 i 12 de novembre de 1997, p. 51.

⁵⁸ *Diari Segre*, 16 de juliol de 2000, p. 66.

FIG. 3. MÈNSULES DE L'ANUNCIATA DESPRÉS DE LA SEVA RESTAURACIÓ
(© MERITXELL NIÑÀ)

En el context d'aquesta actuació es va fer una excavació arqueològica durant la qual van aparèixer prop d'un centenar d'esquelets i restes de ceràmica andalusina⁵⁹. D'altra banda, durant l'adequació de la capella de Jesús van sortir a relluir unes policromies i es va desaconsellar el seu ús com a espai d'acollida de visitants, el qual es va limitar a l'àrea que quedava al davant de la porta dels Fillols per l'interior del temple. Però el que més ens interessa ressaltar és que durant aquesta campanya es va dur a terme una restauració d'escultura arquitectònica en pedra per primera vegada al temple. Els criteris seguits van consistir en la revaloració de la portada a través de la neteja i l'afegit puntual d'elements petris per recuperar-ne l'estructura formal, però sense buscar-ne l'estat originari⁶⁰. Es fa patent, doncs, que se seguia la pauta ja establerta al Pla Director de perseguir un cromatisme que unifiqués el conjunt, però no amb una uniformitat total, sinó fent visibles les parts restaurades (en aquest cas, mitjançant la utilització d'un to més clar). La remodelació de l'entorn de la porta dels Fillols no es va acabar aquí, sinó que va prosseguir cap a les capelles de Jesús –de Sescomes– i de Requesens (als sectors oest i est de la porta dels Fillols, respectivament), les quals, a l'agost de 2001, eren objecte de noves obres⁶¹, que van comptar amb el suport econòmic del *Plan de Catedrales*. La darrera intervenció a la capella de Requesens –efectuada l'any 2004⁶² i dirigida per Joan Pey, del Museu Nacional d'Art de Catalunya⁶³– va permetre restaurar els paviments, les pintures murals i les escultures de la capella.

La façana de l'Anunciata, que s'ubica al transsepte sud i que és una de les més emblemàtiques del temple, també ha rebut l'atenció particular quant a la seva conservació mitjançant projecte que preveia intervenir en els seus elements més significatius –la portada, la rosassa i el ràfec superior amb les seves mènsoles–, tant pel que fa als elements petris i el seu treball escultòric, com a la decoració pictòrica⁶⁴. Per bé que ja s'havien portat a terme treballs en fases prèvies, entre juny i setembre de 2008 la porta va ser objecte d'una nova intervenció –la última efectuada fins a l'actualitat– per tal de recuperar-ne les restes de policromia de les seves 13 mènsoles, del ràfec, de la inscripció i dels elements ornamentals de la part superior (FIG. 3)⁶⁵.

Com s'ha expressat, no es farà referència al sens fi de restauracions efectuades al temple. Però, sens dubte, sí que mereix una menció especial l'edifici de la Canonja. Aquesta

⁵⁹ A. CONEJO *et al.*, “La restauració de l'entorn de la Porta dels Fillols de la Seu Vella”, a *Revista d'Arqueologia de Ponent*, 13 (2003), pp. 125-145.

⁶⁰ E. SOLSONA i I. GIL, “La restauració a la Porta dels Fillols de la Seu Vella de Lleida, 1997-99”, a *Cicle de conferències. Patrimoni arqueològic i arquitectònic a les terres de Lleida*, s. l., 2009, pp. 63-74.

⁶¹ *Diari Segre*, 1 d'agost de 2001, p. 49.

⁶² Gràcies a l'impuls produït mitjançant un conveni de patrocini que signaren, el maig de 2003, la Generalitat i la Fundació Mútua General de Catalunya, pel qual aquesta aportava la meitat del pressupost total de l'actuació (la notícia a *Diari Segre*, 13 de maig de 2003, p. 55).

⁶³ *Seu Vella. Lleida. Capella de Requesens. Projecte de Restauració*, MNAC, setembre de 2003.

⁶⁴ *Projecte bàsic i d'execució de restauració de la façana sud del creuer i porta de l'Anunciata de la Seu Vella* (2005), elaborat per Enric Solsona i Jaume Fresquet.

⁶⁵ *Diari Segre*, 13 de setembre de 2008, pp. 56 i 57 i 18 de setembre de 2008, p. 56.

construcció va seguir un atzar diferent al de la resta del conjunt catedralici, ja que quan van marxar els militars (1948) es va transformar en Casa d'Exercicis Espirituals, ús que va perdurar fins a l'any 1998. A conseqüència d'això, el procés de remodelació i l'adequació com a accés principal al monument, que, recordem-ho, ja preveia el Pla Director, no va poder començar fins aleshores. Les tasques es van dividir en dues fases⁶⁶ a partir de les quals es van recuperar els diversos àmbits arquitectònics de l'edifici. L'arquitecte encarregat del projecte de rehabilitació, Jaume Fresquet, en respectaria les restes històriques i artístiques de valor i n'eliminarà els afegits posteriors, especialment els addicionats a partir de la dècada de 1950, com ara el pis superior. Aquesta eliminació contrasta en part amb les directrius essencials de restauració i conservació de monuments històrics que, com bé hem esmentat, desaconsellen l'enderrocament o l'eliminació d'alguna part del bé. No obstant això, es fa evident que en aquest cas va prevaldre el criteri de propiciar una millor lectura de l'edifici i es va considerar que aquells afegits arquitectònics no tenien suficient valor històric per a ser conservats. D'altra banda, amb aquests projectes successius de reforma es pretenia addicionar a la realitat monumental de la Canonja tota una sèrie d'espais funcionals, tals com l'àrea d'acollida de visitants, la botiga, els serveis, etc. Els criteris de restauració dels exteriors que s'expliciten en els conseqüents projectes consisteixen en mantenir la imatge de l'edifici per a reforçar el seu caràcter històric, sense que hi hagi una restauració ideal, per bé que en els àmbits més monumentals els paraments es van restaurar mínimament.

Entre les actuacions finalitzades recentment, i a les últimes a què farem referència, hi figura la restauració dels absis del transepte sud (les capelles gòtiques de Montcada i de Colom), que fou iniciada l'any 2009⁶⁷. L'actuació va consistir en la recuperació de les cobertes, així com de les façanes i murs del creuer, ja que, tal com es desprèn del projecte de restauració⁶⁸, els paraments, especialment els de les zones altes, havien acumulat brutícia a causa de la inoperativitat de les gàrgoles i també presentaven pèrdues de material, així com una pedra envellida. Els elements més malmesos eren els ràfecs, les mènsules i els elements escultòrics dels finestrals romànics del mur del creuer. El principal tractament dels paraments es féu a través de la consolidació dels carreus i la recol·locació de pedra en els orificis existents. Els projectes d'aquesta actuació indiquen que els materials petris de les restauracions ja efectuades es van tractar unificant-los mitjançant una capa acolorida, el que posa de relleu un canvi respecte l'orientació seguida en el tractament dels paraments respecte alguns projectes previs, que de forma explícita confrontaven la realitat de la restauració amb les parts existents.

REFLEXIÓ FINAL

Aquesta breu revisió posa de manifest que estem davant d'un edifici d'una enorme complexitat pel que fa a l'estudi de la història de les seves restauracions i els criteris que s'han seguit en la mesura que s'ha avançat en el procés. Això es deu en part a què, com que el conjunt es compon de diferents edificacions, cadascuna té les seves pròpies problemàtiques i requereix unes actuacions específiques.

⁶⁶ *Projecte bàsic d'execució de rehabilitació de la Casa d'Exercicis de la Seu Vella de Lleida. Fase I (2001) i Projecte bàsic i d'execució de rehabilitació de l'antiga canònica de la seu vella de Lleida. Fase II (2004)*, ambdós signats per Jaume Fresquet. La inauguració oficial es produirà el 19 setembre de 2008.

⁶⁷ Malgrat que estava previst que comencés a finals de 2008, finalment les obres no s'aprovarien fins al novembre de 2009 (*Diari Segre*, 25 de novembre de 2009, p. 48).

⁶⁸ *Projecte bàsic i d'execució de restauració de l'Absis de Montcada i de Colom de la Seu Vella*, 2006.

Si una cosa s'ha de subratllar en relació amb les successives restauracions històriques és, indiscutiblement, que hi ha hagut la clara intenció d'eliminar les evidències materials pròpies de la fase en què el monument va ser quarter militar. Les directrius que van prevaldre entre els restauradors antics, marcades per la Direcció General de Belles Artes, es basaven en una forma d'entendre la restauració com una recuperació de les característiques originàries del monument, és a dir, d'anar a la recerca de la puresa de l'estil al que se li atorgava un major valor històric. I això ha influït d'una manera capital en la imatge que tenim a l'actualitat d'aquesta construcció catedralícia. Amb aquelles intervencions, realitzades, com és d'imaginar, amb gran precarietat de mitjans, s'actuava d'una forma més o menys intuïtiva, sovint amb criteris no sotmesos a la reflexió crítica. Les intervencions més desafortunades són càrregues que s'han sumat a l'amalgama de modificacions i condicionaments previs que ja portava amb si la construcció i d'això en foren ben conscients els redactors del Pla Director, que ja van establir que un dels principis d'actuació seria corregir les solucions adoptades en els processos de restauració ja efectuats, en el cas que així s'estimés.

Les intervencions portades a terme a la Seu Vella a partir de la dècada de 1980 van adquirir un nou caire. El que s'ha esdevingut des de llavors ençà s'ha de contextualitzar en un ambient més ampli de reacció sorgit després del franquisme. A Catalunya, dins del panorama de les restauracions de monuments, va aparèixer l'imperatiu de respondre a nous plantejaments, així com de rebutjar les restauracions en estil o historicistes, centrades en l'eliminació dels afegits històrics, i es van revelar noves tendències i formes de comprendre els edificis i restaurar-los⁶⁹. Es va proposar una revisió dels objectius, dels mitjans institucionals i dels principis teòrics que haurien de regir la praxi de la restauració. La sensibilització envers allò referent al patrimoni arquitectònic, tant per part de la societat en general com dels professionals i experts en particular⁷⁰ van propiciar l'aparició de nous criteris conceptuals que van començar a aplicar-se a la restauració monumental.

A l'actualitat, la restauració monumental aplica metodologies més adients⁷¹, tant pel que fa al coneixement del monument com de les seves patologies. Les intervencions s'adapten a les característiques de cada edifici i s'exigeixen projectes de restauració amb uns criteris ben definits. Entre els assoliments més rellevants en relació amb la nostra catedral hi ha la interdisciplinarietat amb què se n'ha abordat l'estudi, fet que ha donat lloc a treballs en què es conjumina la col·laboració entre arquitectes, historiadors de l'art i arqueòlegs amb resultats molt destacables⁷². Els resultats derivats d'aquesta col·laboració revelen noves lectures que

⁶⁹ A. GONZÁLEZ i R. LACUESTA, *1380-1980, sis segles de protecció del patrimoni arquitectònic de Catalunya* (Memòria 1983 / Diputació de Barcelona. Servei de Catalogació i Conservació de Monuments), Barcelona, 1984, pp. 57-80.

⁷⁰ Les primeres reaccions van aparèixer reaccions en el món universitari. Ja a l'any 1979 es va celebrar un cicle de conferències organitzat per la Comissió de Defensa del Patrimoni Arquitectònic que portava el títol genèric de "Història de la intervenció a Catalunya (1850-1960)", la conferència introductòria del qual està publicada: I. SOLÀ-MORALES, "Teories de la intervenció arquitectònica", a *Quaderns d'arquitectura i urbanisme*, 155 (1982), pp. 30-37.

⁷¹ Sobre el panorama actual a l'Estat espanyol es pot veure J. J. RIVERA, "La restauración monumental en España en el umbral del siglo XXI, nuevas tendencias: de la Carta de Venècia a la Carta de Cracòvia", *Cursos sobre el patrimonio histórico*, 6: (Actas de los XII Cursos Monográficos sobre el Patrimonio Histórico, Reinosa, julio-agosto 2001), Santander, 2002, pp. 137-149.

⁷² Alguns dels treballs més destacats pel que fa a la lectura de l'arquitectura del temple són J. GALLART *et al.*, "L'arquitectura de la Seu Vella de Lleida: L'evolució de la capçalera", a *Lambard. Estudis d'Art Medieval*, 8 (1995), 1996, pp. 113-138; J. GALLART *et al.*, "Consideracions entorn de l'arquitectura de la Seu Vella de Lleida", a *Conservació del patrimoni monumental en la perspectiva del tercer mil·lenni. Restauració, ús i manteniment... nous criteris?* (Actes del simposi celebrat a Lleida, 6-8 març 1997), Lleida, 1999, pp. 111-171. Les excavacions arqueològiques han permès contribuir al coneixement de les característiques arquitectòniques, constructives i estructurals del monument. En aquest sentit, l'edifici de la Canònica ha estat l'objecte d'algunes notables investigacions: I. GIL i I. LORÉS, "Edificis històrics...", 1999, pp. 291-324; I. GIL i I. LORÉS, "L'antiga canonja de la Seu Vella de Lleida: noves aportacions a l'evolució arquitectònica del conjunt dels seus edificis", a *Seu Vella. Anuari d'Història i Cultura*, 1 (1999), pp. 15-93.

*Agraïments: Jordi Camps, Leonor Garrido, Joan Pey, Gemma Ylla-Català

completen i fins i tot contradiuen les anteriors. Així ha estat possible reconstruir, encara que de manera fragmentaria, la història del monument a partir ja no d'allò que d'ell s'explica sinó d'allò que ell explica. Aquests i els altres coneixements ja existents, així com els que es generin a partir de diferents àmbits d'estudi, són la base que ha de fonamentar els propers projectes de restauració.